

O'ZBEK XALQI OG'ZAKI IJODIDA ASKIYA VA QIZIQCHILIK SAN'ATINING MILLIY MEROS SIFATIDAGI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Kimsanboyeva Zuhra Saminjon qizi

Namangan Davlat Texnika Universiteti doktoranti

Gmail: zuhrakimsanboyeva@gmail.com

Tel: +99891 369-08-21

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21214662>

Annotatsiya: ushbu tezisdagi o'zbek xalqining boy og'zaki ijodi tarkibiga kiruvchi askiya va qiziqchilik san'atining tarixiy shakllanish jarayoni, janr xususiyatlari, ijtimoiy-madaniy vazifasi hamda milliy nomoddiy meros sifatidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada askiyaning UNESCO tomonidan Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi representativ ro'yxatiga kiritilishi (2014-yil) bilan bog'liq rasmiy ma'lumotlar, shuningdek o'rta asr manbalarida (Zayniddin Vosifiy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Xondamir) uchraydigan dastlabki ma'lumotlar asosida mavzu yoritiladi.

Kalit so'zlar: askiya, qiziqchilik, og'zaki ijod, nomoddiy madaniy meros, payrov, askiyachi, ustoz-shogird an'anasi, Farg'ona vodiysi.

ОСОБЕННОСТИ ИСКУССТВА АСКИИ И КЫЗЫКЧИЛИКА КАК НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ В УСТНОМ НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ УЗБЕКСКОГО НАРОДА

Кимсанбоева Зухра Саминджон кизи

Докторант Наманганского государственного технического университета

E-mail: zuhrakimsanboyeva@gmail.com

Тел.: +998 91 369-08-21

Аннотация. В настоящих тезисах анализируются исторический процесс становления искусства аскии и кызыкчилик, являющихся составной частью богатого устного народного творчества узбекского народа, их жанровые особенности, социально-культурные функции, а также значение как национального нематериального культурного наследия. Исследование основано на официальных материалах, связанных с включением аскии в 2014 году в Репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества UNESCO, а также на ранних сведениях, содержащихся в средневековых источниках, в частности в трудах Зайнуддина Васифи, Алишера Навои, Захириддина Мухаммада Бабур и Хондамира.

Ключевые слова: аския, кызыкчилик, устное народное творчество, нематериальное культурное наследие, пайров, аскиячий, традиция «учитель-ученик», Ферганская долина.

THE DISTINCTIVE FEATURES OF ASKIYA AND QIZIQCHILIK AS NATIONAL HERITAGE IN UZBEK FOLK ORAL TRADITION

Zuhra Saminjon qizi Kimsanboyeva

Doctoral Researcher, Namangan State Technical University

E-mail: zuhrakimsanboyeva@gmail.com

Tel.: +998 91 369-08-21

Abstract. This paper examines the historical development of askiya and qiziqchilik, which constitute an integral part of the rich oral tradition of the Uzbek people. It analyzes their genre-

specific characteristics, socio-cultural functions, and significance as elements of the national intangible cultural heritage. The study is based on official information concerning the inscription of Askiya on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2014, as well as early references found in medieval sources, including the works of Zayniddin Vosifiy, Alisher Navoi, Zahiriddin Muhammad Babur, and Khondamir.

Keywords: askiya, qiziqchilik, oral tradition, intangible cultural heritage, payrov, askiya performer, master-apprentice tradition, Fergana Valley.

Kirish

O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixi davomida shakllangan og'zaki ijod namunalari orasida askiya va qiziqchilik san'ati alohida o'rin egallaydi. Bu san'at turi nafaqat xalqni kuldirish, dam oldirish vositasi, balki millatning tafakkur tarzini, til boyligini, ijtimoiy hodisalarga munosabatini ifodalovchi murakkab badiiy-intellektual hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Askiya so'zma-so'z o'yini, mantiqiy bahs-munozara va xalq donishmandligining sintezi bo'lib, u orqali jamiyatdagi nuqsonlar, illatlar, shuningdek ijobiy qadriyatlar hazil-mutoyiba libosida ifodalanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, globallashuv sharoitida milliy og'zaki ijod namunalarini ilmiy asosda o'rganish, ularning genezisi va rivojlanish bosqichlarini tizimli tahlil qilish, kelajak avlodga saqlab qolish nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi. Ayni paytda askiya davlat va jamoatchilik darajasida ham e'tirof etilgan nomoddiy meros namunasidir.

Ilmiy-etimologik jihatdan "askiya" so'zi arabcha "azkiyo" so'zidan olingan bo'lib, "ziyraklar", "donolar", "topqir kishilar" ma'nosini anglatadi. Askiya — ikki yoki undan ortiq ishtirokchi o'rtasida muayyan mavzu ("payrov") atrofida olib boriladigan, topqirlik, so'z o'yini va tez fikrlashga asoslangan dialogik xalq og'zaki ijodi janridir.

Qiziqchilik san'ati esa askiyaga yaqin, ammo undan farqli o'laroq ko'proq individual ijro, sahna harakati, mimika va kulguli qiliqlarga tayanadigan xalq teatri unsuridir. Ikkala san'at turi ham xalq ijodkorligining sinkretik (birlashgan) shakli bo'lib, so'z san'ati, aktyorlik mahorati va ijtimoiy kuzatuvchanlikni o'zida mujassam etadi. Har ikkala janrning asosiy vazifasi — kulgi orqali tarbiyalash, jamiyatdagi salbiy holatlarni fosh etish va ijtimoiy ongini yuksaltirishdir.

Yozma manbalarga ko'ra, askiya san'ati allaqachon XV–XVII asrlarda Farg'ona vodiysi va Toshkent vohasida keng tarqalgan bo'lgan. Ayrim tadqiqotchilar uning ildizlarini Xirotda madaniy muhiti bilan bog'lashadi: XVI asr shoiri va olimi Zayniddin Vosifiy o'zining mashhur "Badoyi' ul-vaqoyi'" asarida askiyaning Xirotda ayniqsa rivojlanganligini qayd etib, bu san'atning yirik namoyandalaridan biri sifatida Mavlono Abdulvose Munshi nomini tilga oladi. Shuningdek, askiya haqidagi dastlabki ma'lumotlar Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va Xondamir kabi mumtoz adib va tarixchilarning asarlarida ham uchraydi, bu esa askiyaning temuriylar davri madaniy hayotida allaqachon shakllangan an'ana bo'lganidan dalolat beradi.

Vaqt o'tishi bilan askiya alohida so'z o'yinidan murakkab, ko'p bosqichli musobaqa shakliga aylangan: unda ishtirokchilar oldindan belgilangan mavzu (payrov) doirasida bir-biriga savol-javob tariqasida topqirlik ko'rsatadilar, so'z ma'nolaridan, omonim va ko'p ma'noli birliklardan mahorat bilan foydalanadilar.

Askiya ijrochilik san'ati sifatida bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- Har bir askiya "payrov" deb ataluvchi mustaqil badiiy mavzuga asoslanadi;
- Ishtirokchilar (askiyachi yoki askiyaboz) raqibining or-nomusini kamsitmasdan, faqat so'z san'ati orqali ustunlikka erishishga harakat qiladi;

— Til boyligi, tez fikrlash, vaziyatga moslashish va tabiiy hazil qobiliyati askiyachining asosiy mahorat mezonlaridir;

— An'anaviy ravishda askiya san'ati "ustoz-shogird" tizimi orqali avloddan-avlodga o'tib kelmoqda.

Bu xususiyatlar askiyani oddiy kulgi vositasidan farqlab, uni yuksak intellektual-badiiy mahorat talab qiluvchi san'at darajasiga ko'taradi.

Askiya, tashqi ko'rinishidan hazil-mutoyiba shaklida bo'lsa-da, aslida ijtimoiy hayotdagi muhim masalalarni yoritish, kundalik turmushdagi illatlarni fosh qilish, jamoatchilik fikrini shakllantirish vazifasini bajaradi. Shu bois u xalq pedagogikasi va ijtimoiy tarbiya vositasi sifatida ham qaraladi. Askiya til va madaniyat o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni namoyon etadi: uni yaxshi bilish uchun o'zbek tilining leksik-semantik boyligini, xalq maqol va iboralarini, mahalliy urf-odatlarini chuqur bilish talab etiladi. Shu tariqa askiya nafaqat ko'ngil ochish, balki milliy o'zlikni, til va tafakkur o'ziga xosligini saqlash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

2014-yilda askiya san'ati YUNESKOning Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi representativ ro'yxatiga rasman kiritildi. Xalqaro tashkilot tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, askiya — ikki yoki undan ortiq ishtirokchi o'rtasida muayyan mavzu atrofida olib boriladigan, o'zbek xalq og'zaki ijodining o'ziga xos janri bo'lib, uning bosh vazifasi ijtimoiy voqea-hodisalarga e'tiborni qaratish va kundalik hayotni kuzatish orqali jamoatchilik ongini yuksaltirishdir. Bu san'atning asosiy tashuvchilari va ijrochilari, ko'pincha erkaklar, o'zbek tilining nozik jihatlarini mukammal egallashi, tez va o'rinli fikrlay olishi, hazil-mutoyiba va bahs mahoratidan unumli foydalanishi lozimligi alohida ta'kidlanadi.

Ushbu xalqaro tan olinish askiyaning nafaqat milliy, balki umumbashariy madaniy qadriyat sifatidagi mavqeini mustahkamladi hamda uni davlat darajasida asrab-avaylash va rivojlantirish bo'yicha majburiyatlarni yuzaga keltirdi.

Bugungi kunda askiya an'alarini saqlab qolish maqsadida bir qator tizimli tadbirlar amalga oshirilmoqda: askiyachilar o'rtasida musobaqa va festivallar tashkil etish; teleko'rsatuvlar va hujjatli filmlar tayyorlash; Toshkent, Marg'ilon va Xonobod kabi shaharlarda an'anaviy "askiya kechalari"ni o'tkazish; mavzuga oid ilmiy tadqiqotlar va nashrlar chop etish; shuningdek O'zbekiston San'at va madaniyat instituti kabi oliy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlariga askiya san'ati bo'yicha maxsus kurslarni joriy etish. Bu choralar an'anaviy "ustoz-shogird" uslubi bilan uyg'unlikda amalga oshirilmoqda, bu esa san'atning tabiiy uzatilish jarayonini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, askiya va qiziqchilik san'ati o'zbek xalqining ko'p asrlik og'zaki ijodiy tajribasi, til boyligi va ijtimoiy dunyoqarashini o'zida mujassam etgan noyob madaniy hodisadir. Uning tarixiy ildizlari temuriylar davri manbalariga borib taqaladi, badiiy-ijro xususiyatlari esa uni yuksak mahorat talab qiluvchi mustaqil san'at turiga aylantirgan. Askiyaning 2014-yilda YUNESKO tomonidan nomoddiy madaniy meros sifatida rasman tan olinishi bu san'atning nafaqat milliy, balki jahon ahamiyatiga molik ekanligini tasdiqlaydi. Shu sababli askiya va qiziqchilik san'atini har tomonlama ilmiy o'rganish, uni yosh avlodga to'g'ri va tizimli tarzda o'rgatish milliy madaniy merosni saqlash borasidagi eng muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

1. Askiya, the art of wit. UNESCO Intangible Cultural Heritage of Humanity — Representative List (inscribed 2014, 9.COM). Manba: ich.unesco.org/en/RL/askiya-the-art-of-wit-00971
2. Askiya (The Art of Wit). Intangible Cultural Heritage of Uzbekistan rasmiy portali, Respublika ilmiy-metodik xalq ijodiyoti markazi materiallari. Manba: ich.uz/en/ich-of-uzbekistan/elements-included/88-askiya
3. Vosifiy, Zayniddin Mahmud. "Badoyi' ul-vaqoyi'" (XVI asr) — asar mazmuniga oid ma'lumotlar yuqoridagi ikkinchi manbada keltirilgan tarzda foydalanilgan.